

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΕΡΕΥΝΑΣ
Ενέργεια 3.2β
Εκπαιδευτική Έρευνα

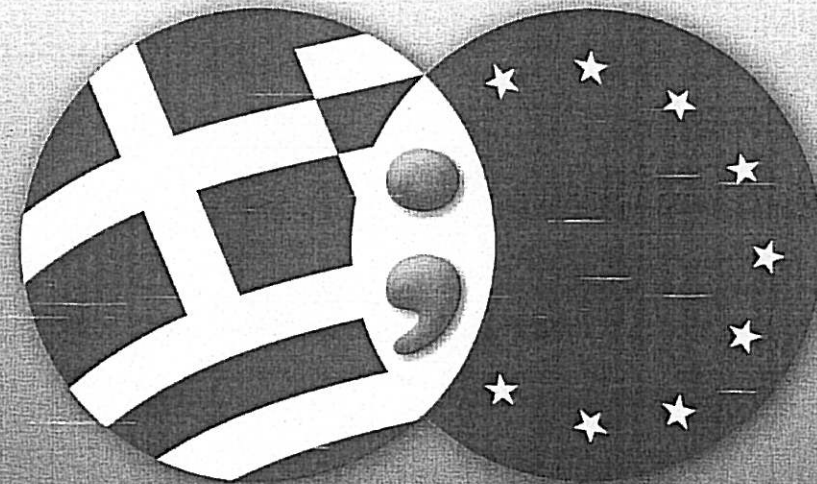

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Φιλοσοφίας,
Παιδαγωγικής
και Ψυχολογίας
ΤΟΜΕΑΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ
ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΕΛΕΜΑΤΩΝ

Εμείς οι Έλληνες Εμείς οι Ευρωπαίοι

Πληροφορίες για CD ROM:

Καθηγητής Δ. Γεώργας, Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φιλοσοφίας,
Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αθήνα 157 04, Πανεπιστημιόπολη.

Τηλ.: 7277524, Fax: 7277534

E-Mail: dgeorgas@dp.uoa.gr/dgeorgas@cc.uoa.gr

«Εθνική και Ευρωπαϊκή Ταυτότητα:
Απόψεις για την
Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση»

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Τομέας Ψυχολογίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, σε συνεργασία με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, έχουν αναλάβει, στα πλαίσια της ενέργειας 2.β του Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΠΕΑΕΚ) του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ), το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας έρευνας με τίτλο «*Εθνική και Ευρωπαϊκή Ταυτότητα: Απόψεις για την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση*». Στόχος της έρευνας είναι να διερευνήσει το περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας, καθώς και τις αξίες και τις στάσεις σχετικά με την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 108 εκπαιδευτικοί, 808 μαθητές και 419 φοιτητές από την Αθήνα, την Αλεξανδρούπολη, το Ηράκλειο Κρήτης, τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα και την Πάτρα.

Η ερευνητική ομάδα που σχεδίασε και πραγματοποίησε την έρευνα είναι η εξής:

Υπεύθυνος έργου φορέα υλοποίησης: Δ. Γεώργας, καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών. *Υπεύθυνος έργου συνεργαζόμενου φορέα:* Γ. Βούτσινος, σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. *Αξιολογητής:* Σ. Παπαστάμου, καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, *Ερευνητές:* Α. Χαντζή, αναπληρώτρια καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου, Αικ. Γκαρή, λέκτορας Πανεπιστημίου Αθηνών, Σ. Τζέπογλου, σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Κ. Μυλωνάς, διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Γ. Αμπακούμικιν, υποψήφιος διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου, Μ. Ντάλλα, υποψήφια διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών, Σ. Ανδρεοπούλου, υποψήφια διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

Επίσης, στη συλλογή του ερευνητικού υλικού συμμετείχαν οι εξής: Π. Παναγιωτοπούλου, υποψήφια διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Α. Παπαδήμου, υποψήφια διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Α. Γιώτσα, υποψήφια διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Μ. Καλκαβούρα, μεταπτυχιακή φοιτήτρια Οργανωτικής Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, Μ. Τσακίρη, φοιτήτρια Προγράμματος Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Ο. Τσεκούρα, φοιτήτρια Προγράμματος Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τη γραμματειακή υποστήριξη της έρευνας είχαν οι: Χ. Κατσιαδράμη, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σ. Κρασσάς, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

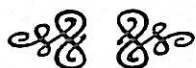
Το φυλλάδιο αυτό παρουσιάζει και σχολιάζει τα κυριότερα ευρήματα της έρευνας για την εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Απευθύνεται σε όλους όσους βοήθησαν στην πραγματοποίηση της έρευνας αυτής, καθώς και σε όλους τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές, τους φοιτητές, τους γονείς και κάθε ενδιαφερόμενο φορέα.

Ευχαριστούμε θερμά τους διευθυντές / διευθύντριες Λυκείων και ΤΕΕ που βοήθησαν στην πραγματοποίηση της έρευνας: κα. Αγγέλλα Αγραφιώτου (2ο Λύκειο Αλίμου), κα. Νικόλαο Βασιλείου (Ενιαίο Λύκειο Καρέα), κο Πέτρο Ζεβόλη (ΤΕΕ Χαϊδαρίου), κο Ευστράτιο Λέκο (1ο ΤΕΕ Αιγάλεω), κο Εμμανουήλ Κωνσταντακόπουλο (Ενιαίο Λύκειο Βύρωνα), κα Ευαγγελία Μαλλιάρου (2ο Λύκειο Κερατσινίου), κο Κωνσταντίνο Μεταξά (2ο ΤΕΕ Αιγάλεω), κα Παπασταθοπούλου (32ο Λύκειο Αθηνών), κο Σωτήριο Παυλόπουλο (7ο Λύκειο Παγκρατίου), κα Δήμητρα Σκούφα (2ο Λύκειο Χαϊδαρίου), κα Σοφία Σουκάκου (3ο Λύκειο Αλίμου), κο Π. Ζηκουριδη (1ο ΤΕΕ Αλεξανδρούπολης), κα Λαμπρινή Καϊταρτζή (1ο Ενιαίο Λύκειο Αλεξανδρούπολης), κα Σουλτάνα Μαλαμίδου (2ο Λύκειο Πολύχνης), κο Θα-

νάση Σαμαρά (7ο Λύκειο Καλαμαριάς), κο Γιώργο Ταβερνιάρη (1ο ΤΕΕ Σταυρούπολης), κο Νικόλαο Ταρσά (Λύκειο Τριανδρίας), κο Αντώνη Τσιριγώτη (2ο ΤΕΕ Ευόσμου), κο Γεώργιο Τσούλη (3ο Λύκειο Θεσσαλονίκης), κο Θεοχάρη Χατζημιχαήλ (1ο Λύκειο Θεσσαλονίκης), κα Αικατερίνη Νικολετάκη (1ο Λύκειο Ηρακλείου Κρήτης), κο Απόστολο Μιοσχέτα (1ο Λύκειο Ιωαννίνων), κο Κυριάκο Παπαδόπουλο (3ο Ενιαίο Λύκειο Πατρών).

Ευχαριστούμε επίσης όλους τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές των προηγούμενων σχολείων, για την πρόθυμη συμμετοχή τους και βοήθεια που προσέφεραν στην έρευνα αυτή.

Θερμές ευχαριστίες απευθύνουμε προς το διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημιακών σχολών που βοήθησαν σημαντικά στη διεξαγωγή της έρευνας: Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης και Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Θράκης, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Κρήτης, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Πατρών.

Καθώς η Ευρώπη οδεύει ολοταχώς προς μια ολική οικονομική και πολιτική ένωση, ποικίλα ερωτήματα απασχολούν επιστήμονες, φορείς και πολίτες των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Στη χώρα μας, όπως και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η πολιτική ένωση της ΕΕ μοιάζει να προκαλεί από τη μια συναισθήματα ευφορίας και από την άλλη την αίσθηση κάποιας απειλής. Δύο πρόσφατες έρευνες των Φραγκουδάκη και Δραγώνα¹ και της Χαντζή², οι οποίες διερεύνησαν τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν οι Έλληνες την εθνική τους ταυτότητα, κατέδειξαν κάποια σύγχυση ως προς τις εθνικές αξίες, κάποια αμφιθυμία ως προς την στάση απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση και κάποιο συναίσθημα απειλής. Τα ευρήματα αυτά ενδεχομένως να απορρέουν από το γεγονός ότι ορισμένες χώρες της βόρειας Ευρώπης βιώνονται ως οικονομικά εύρωστες και πολιτικά ισχυρές, σε αντίθεση με την φτωχή και αδύνατη «ψωροκάστανα».

Τα πρώτα αυτά ευρήματα, σε συνδυασμό με την καθημερινή εμπειρία όλων μας, καταδεικνύουν την ανάγκη για μια σε βάθος διερεύνηση της έννοιας και του περιεχομένου της εθνικής ταυτότητας. Η διερεύνηση αυτή έχει μεγαλύτερη σημασία, όταν αναφέρεται σε μαθητές και φοιτητές, οι οποίοι αποτελούν την Ελλάδα του αύριο, καθώς και σε εκπαιδευτικούς, οι οποίοι ασφαλώς συνιστούν σημαντική πηγή επιρροής για τους νέους. Έτσι, στόχος μιας τέτοιας έρευνας είναι να διασαφηνιστεί το πώς βιώνουν οι βασικοί φορείς της εκπαιδευτικής κοινότητας τόσο στοιχεία της εθνικής ταυτότητάς τους, όσο και τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής ταυτότητας, με άλλα λόγια δηλαδή, το πώς βιώνουν το “Εμείς οι Έλληνες” και το “Εμείς οι Ευρωπαίοι”.

Φιλοδοξία μας είναι τα ευρήματα της έρευνας να αποτελέσουν την επιστημονική τεκμηρίωση, στην οποία μπορεί να στηριχθεί το Υπουργείο Παιδείας (ΥΠΕΠΘ), προ-

1. Βλ. Φραγκουδάκη, Α., & Δραγώνα, Θ. (Επιμ.) (1997). «Τι είναι η πατρίδα μας;», *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

2. Χαντζή, Α. (υπό δημοσίευση). *Εθνική ταυτότητα: Μια κοινωνικοψυχολογική ανάλυση στο πλαίσιο των θεωριών κοινωνικής ταυτότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

κειμένου να χαράξει και να διαμορφώσει μια εκπαιδευτική πολιτική που θα αποσκοπεί αφενός στην τόνωση της εθνικής ταυτότητας και αφετέρου, στη διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής υπερκείμενης ταυτότητας που θα εναρμονίζεται με την ελληνική εθνική ταυτότητα.

Ταυτότητα και εθνική ταυτότητα

Η μελέτη της έννοιας της εθνικής ταυτότητας αποτελεί ένα επίκαιρο θέμα για την κοινωνική ψυχολογία, καθώς τα τελευταία χρόνια λαμβάνουν χώρα αξιοσημείωτες γεωπολιτικές αλλαγές τόσο στην Ευρώπη, όσο και σε άλλες χώρες του κόσμου. Στην προοπτική της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των ατόμων και κατά συνέπεια της εγκαθίδρυσης ομοεθνών κρατών ανά τον κόσμο, εύλογα τίθεται το ερώτημα, σε ποιο βαθμό είναι δυνατή η ανάδυση και καθιέρωση μιας ευρωπαϊκής εθνικής ταυτότητας. Με άλλα λόγια, σε ποιο βαθμό είναι δυνατό το άτομο να μειώσει ή να ελαχιστοποιήσει τη σημασία της εθνικής ταυτότητας και να υιοθετήσει μία υπερεθνική ταυτότητα, όπως είναι η ευρωπαϊκή; Στα πλαίσια αυτού του προβληματισμού εντάσσεται το βασικό ερώτημα που απασχολεί την έρευνά μας, σχετικά με τη δυνατότητα διαμόρφωσης στους Έλληνες μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας, και με το πώς αυτή σχετίζεται με την ελληνική εθνική ταυτότητα.

Η έννοια της ταυτότητας σχετίζεται με την έννοια του εαυτού, σύμφωνα με τον Erickson³, στα πλαίσια μιας διεύρυνσης της θεμελιώδους ψυχαναλυτικής θεωρίας. Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, το παιδί, μέσω της ψυχικού μηχανισμού της ταύτισης με τους γονείς του, ενσωματώνει στο δικό του εγώ/εαυτό το ιδανικό εγώ ή υπερεγώ, γνωρίσματα, συμπεριφορές, στάσεις, αξίες και άλλα στοιχεία της προσωπικότητας των γονέων του. Σύμφωνα με τη θεωρία του Erickson^{4,5}, ο εαυτός διαμορφώνεται και αναπτύσσεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου και όχι μόνον κατά την παιδική ηλικία. Η ανάπτυξη μάλιστα της προσωπικότητας – του εαυτού – αποτελεί ένα συνδυασμό από βιολογικές προδιαγραφές, σύμφωνα με το Φρόντλ, και από κοινωνικά στοιχεία, τα οποία αντιμετωπίζει στα διαδοχικά στάδια της ζωής του, στις σχέσεις του π.χ. με την οικογένεια, το σχολείο, τους φίλους, το χώρο της εργασίας, κ.ά.

Επομένως, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την ταυτότητα ως μια προέκταση της έννοιας του εαυτού, η οποία, κατά τη διεργασία της ψυχολογικής ταύτισης με σημαντικά πρόσωπα και με στοιχεία του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος, οδηγεί στη διαμόρφωση διαφορετικών πλευρών του εαυτού, αναπτύσσοντας έτσι διαφορετικά συστατικά της ταυτότητας. Έτσι, τα συστατικά στοιχεία της ταυτότητας του ατόμου ενδέχεται να είναι η ταύτιση με τον πατέρα, τη μητέρα και την ευρύτερη οικογένεια, με το σχολείο, τους δασκάλους και τους φίλους, με μια ποδοσφαιρική ομάδα, με κάποιο πολιτικό κόμμα, με μια θρησκεία, με κάποιο επάγγελμα, με τη γειτονιά του, με το χωριό του και επίσης, με τη χώρα του, με τις πολιτισμικές αξίες της εθνότητάς του, κ.ά. Επομένως, η έννοια της εθνικής ταυτότητας αποτελεί μία σημαντική πλευρά του εαυτού του ατόμου. Η διαμόρφωση και η ανασύνθεση της ταυτότητας

3. Erickson, E. (1960). The problem of ego-identity. Στο M.R. Stein (Ed.), *Identity and anxiety*. Free Press.

4. Erickson, E. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.

5. Erickson, E. (1990). *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

είναι όροι που περιγράφουν τις διεργασίες διαφοροποίησης του εαυτού, όταν εμφανίζονται αλλαγές στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον, όπου το άτομο ζει. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της ζωής του, είναι πιθανό η εθνική του ταυτότητα να μην προέχει έναντι των άλλων μορφών ταυτότητας, όπως είναι η επαγγελματική ταυτότητα ή η οικογενειακή ταυτότητα, αλλά να έχει δευτερεύουσα σημασία. Δηλαδή, η εθνική ταυτότητα αποκτά πρωτεύοντα ρόλο στην έννοια του εαυτού του ατόμου, σε περιόδους ιστορικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, σε περιόδους αποσταθεροποίησης, αλλαγής του κράτους, ή σε περιόδους κατά τις οποίες η εθνική ομάδα ή το άτομο απειλείται.

Όσον αφορά στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, οι ερευνητικές προσπάθειες που έχουν γίνει έως σήμερα δείχνουν ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι μια ταυτότητα υπό διαμόρφωση. Ως τέτοια, φαίνεται πως είναι ενδεχόμενο να επηρεάζεται από τις αντιλήψεις που προβάλλονται μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Επομένως, η διερεύνηση του πώς το εκπαιδευτικό σύστημα μιας χώρας σχετίζεται με τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι θέμα εξαιρετικής σημασίας για το σχεδιασμό μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία θα στοχεύει στην προβολή της ευρωπαϊκής διάστασης.

Στόχοι της έρευνας

Στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση του περιεχομένου της εθνικής και της ευρωπαϊκής ταυτότητας σε Έλληνες εκπαιδευτικούς, μαθητές και φοιτητές, καθώς επίσης, η μελέτη αξιών και στάσεων σχετικά με ζητήματα που αφορούν στους Έλληνες και την Ελλάδα τους Ευρωπαίους και την Ευρώπη.

Βασική υπόθεση είναι ότι τόσο η εθνική όσο και η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι πολυδιάστατες έννοιες και αποτελούνται από θετικές και αρνητικές όψεις οι οποίες, συμβάλλουν αντίστοιχα στην ταύτιση με την εθνική ομάδα και στη διαμόρφωση μιας καινούργιας μορφής ταύτισης με την "ευρωπαϊκή κοινότητα".

Σύμφωνα με αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι θετικές όψεις της εθνικής ταυτότητας θα επικεντρώνονται στο ένδοξο παρελθόν του ελληνικού έθνους, καθώς και στις αξίες και αρετές του ελληνισμού. Αντίθετα, οι αρνητικές όψεις θα επικεντρώνονται στις εξωτερικές απειλές, στο οικονομικά υποβαθμισμένο παρόν της χώρας και στα αίτια της «ελληνικής κακοδαιμονίας».

Όσον αφορά στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, κάποιες υποθέσεις μπορούν να στηριχτούν στα αποτελέσματα δύο πρόσφατων ερευνών, η μία εκ των οποίων πραγματοποιήθηκε σε 10 χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των οποίων ήταν και η Ελλάδα (υπεύθυνη για τη συλλογή και ανάλυση των στοιχείων του ελληνικού δείγματος ήταν η Α. Χαντζή⁶). Μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι οι θετικές όψεις της ευρωπαϊκής ταυτότητας των Ελλήνων επικεντρώνονται στα οφέλη από την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή ένωση (οντότητα σε διεθνές επίπεδο, συνεργασία, ασφάλεια, υγεία, περιβάλλον, ποιότητα ζωής), ενώ οι αρνητικές όψεις επικεντρώνονται στους κινδύνους για την εθνική ταυτότητα, την οικονομία και την απασχόληση.

Ακόμη, η σύγκριση των τριών βασικών ομάδων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία (εκπαιδευτικοί, μαθητές και φοιτητές) αναμένεται ότι θα αναδείξει δια-

6. Βλ. Χαντζή Α. (υπό δημοσίευση).

φορές ως προς τις κύριες παραμέτρους, με τις οποίες ορίζεται και βιώνεται η εθνική και η ευρωπαϊκή ταυτότητα.

ΜΕΘΟΔΟΣ

Με βάση προκαταρκτική έρευνα κατασκευάστηκε ειδικό ερωτηματολόγιο, το οποίο απετέλεσε το βασικό ερευνητικό εργαλείο. Το κύριο σώμα του ερωτηματολογίου αποτελούσαν 35 ερωτήσεις σχετικά με την εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, τις στάσεις απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τις προσωπικές, εθνικές και ευρωπαϊκές αξίες των ερωτώμενων και την άποψή τους σχετικά με την συνεισφορά του εκπαιδευτικού συστήματος στη διαμόρφωση ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 808 μαθητές λυκείου, 419 φοιτητές και 108 εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από έξι πόλεις: Αθήνα, Αλεξανδρούπολη, Ηράκλειο, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα και Πάτρα. Η διαστρωμάτωση του δείγματος βασίστηκε στην Γεωγραφική Περιφέρεια (6 Νομοί, αντιπροσωπευτικοί της επικράτειας) καθώς και στο Φύλο και την Περιοχή Κατοικίας (Αστική - Ημιαστική/Αγροτική) των συμμετεχόντων.

Οι ερωτώμενοι απάντησαν στις ερωτήσεις με κάποια χαρακτηριστικά ή καταστάσεις, όπως γενναίος, ενθουσιώδης, υψηλό τεχνολογικό επίπεδο, κρίση οικογένειας, κ.ά., και έπρεπε να απαντήσουν κατά πόσο το καθένα χαρακτηρίζει τον Έλληνα-Ελλάδα και τον Ευρωπαίο-Ευρώπη. Οι ερωτώμενοι χρησιμοποίησαν μια κλίμακα από το 1 έως το 5 ως εξής:

καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

Για να μπορούμε να έχουμε μια πιο γενική εικόνα για κάθε θεματική ενότητα χαρακτηριστικών που χρησιμοποιήσαμε, ομαδοποιήσαμε τις απαντήσεις χρησιμοποιώντας μια πολυδιάστατη στατιστική μέθοδο ανάλυσης πολυμεταβλητών δεδομένων («Παραγοντική ανάλυση πολλαπλών αντιστοιχιών»^{7,8} - «Multidimensional scaling analysis»). Στόχος της τεχνικής αυτής ήταν να εντοπιστούν οι πιθανές διαστάσεις που περιέχονται στην κάθε ενότητα χαρακτηριστικών. Δηλαδή, η τεχνική αυτή συνέβαλε στον καθορισμό λίγων, εννοιολογικά γενικότερων διαστάσεων από χαρακτηριστικά, με κριτήριο τα όμοια χαρακτηριστικά τους.

7. Αθανασιάδης, Η. (1995). Παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών και ιεραρχική ταξινόμηση. Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.

8. Κιοσέογλου, Γ. (1992). Πολυδιάστατη ανάλυση κατηγορικών δεδομένων μέσω της Παραγοντικής Ανάλυσης των Αντιστοιχιών στην ψυχολογική έρευνα. *Ψυχολογία*, 1, 27-51.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Οι απόψεις των τριών ομάδων: Μαθητές, φοιτητές, εκπαιδευτικοί

Ένα από τα βασικά ερωτήματα αυτής της έρευνας ήταν κατά πόσο οι τρεις ομάδες που εξετάσαμε, δηλαδή, μαθητές, φοιτητές και εκπαιδευτικοί, έχουν διαφορετικές απόψεις για την ελληνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, για την Ελλάδα, τους Έλληνες, την Ευρώπη και τους Ευρωπαίους. Όπως διαπιστώσαμε από τα ευρήματα, δεν υπάρχουν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στις απόψεις των φοιτητών, των μαθητών και των εκπαιδευτικών, ούτε ως προς τα χαρακτηριστικά Ευρώπης και Ελλάδας, ούτε σχετικά με το πώς αισθάνονται οι ίδιοι ως Έλληνες και ως Ευρωπαίοι.

Τα ευρήματα αυτά θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε ως μη αναμενόμενα. Θα περίμενε κανείς, η παράμετρος «βαθμίδα της εκπαίδευσης» (τριτοβάθμια-δευτεροβάθμια) να περιέχει γενικότερα διαφορετικές προσεγγίσεις θεμάτων, όπως είναι η Ελλάδα και η Ευρώπη, και αυτές αντίστοιχα να αντανακλώνται στις απόψεις των εμπλεκόμενων ατόμων, δηλαδή φοιτητών πανεπιστημιακών σχολών, μαθητών και εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι απόψεις των δύο φύλων

Ένα δεύτερο εύρημα σχετίζεται με το φύλο, καθώς διαπιστώσαμε ότι και τα δύο φύλα βλέπουν τα θέματα που τους θέσαμε με παρόμοιο τρόπο, χωρίς δηλαδή σημαντικές διαφορές στις απόψεις τους. Έχουμε επομένως, μια γενική ομοιογένεια στις απαντήσεις που δίνουν οι φοιτητές, οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί, είτε άνδρες είτε γυναίκες.

Ακολουθεί η παρουσίαση των απαντήσεων των συμμετεχόντων, σε επτά θεματικές ενότητες απαντήσεων. Το περιεχόμενο των επτά ενοτήτων θα αφορά στις διαφορετικές αντιλήψεις-χαρακτηριστικά που απέδωσαν οι συμμετέχοντες στην Ελλάδα και στην Ευρώπη.

A. «Τι χαρακτηρίζει τον Έλληνα - Τι χαρακτηρίζει τον Ευρωπαίο».

Η ερώτηση ήταν:

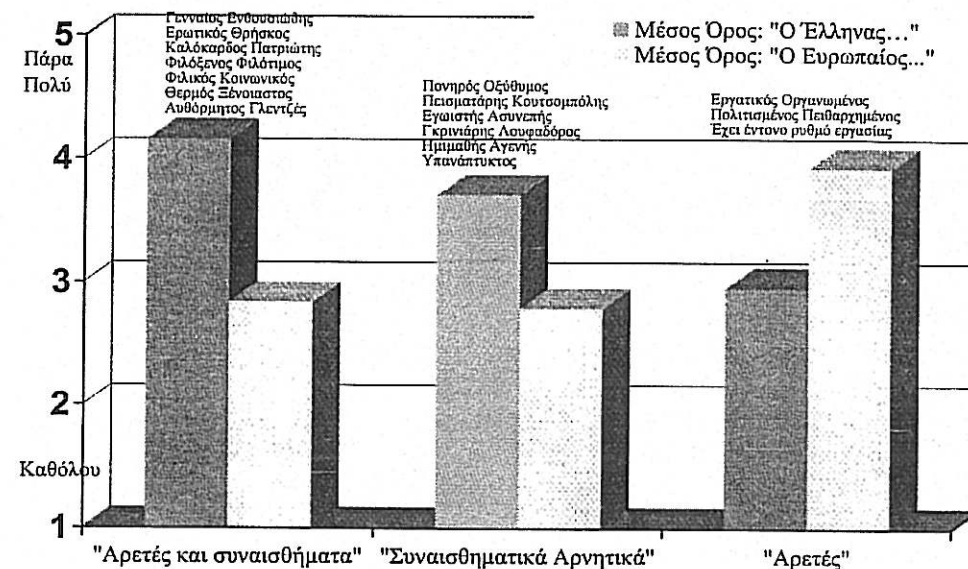
Μερικές φορές χρησιμοποιούμε επίθετα, όπως «εργατικός» ή «οξύθυμος», για να χαρακτηρίσουμε διάφορα άτομα ή και λαούς ολόκληρους. Ακολουθεί ένας κατάλογος με επίθετα. Υπάρχουν δύο στήλες με τους τίτλους «Έλληνας» και «Ευρωπαίος». Με τη λέξη «Ευρωπαίος» εννοούμε κάποιο πρόσωπο-κάτοικο χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προσπάθησε να μην συνδέσεις τη λέξη «Ευρωπαίος» με κάποιο συγκεκριμένο άτομο ή κάποια συγκεκριμένη χώρα, αλλά προσπάθησε να τη συνδέσεις με κάποια γενικότερη εικόνα που έχεις στο νου σου για τον «Ευρωπαίο» γενικότερα. Μας ενδιαφέρει κατά πόσο κάθε ένα από τα επίθετα αυτά χαρακτηρίζουν τον Έλληνα και τον Ευρωπαίο.

Παρακάτω υπάρχει ένας κατάλογος με επίθετα. Σημείωσε δίπλα σε κάθε επίθετο τον αριθμό που εκφράζει τη δική σου άποψη σύμφωνα με την κλίμακα 1 έως 5.

Οι ερωτώμενοι απάντησαν, για 44 επίθετα, κατά πόσο το καθένα χαρακτηρίζει τον Έλληνα και κατά πόσο τον Ευρωπαίο. Σύμφωνα με τη στατιστική ανάλυση, οι απαντήσεις ομαδοποιήθηκαν σε τρεις ομάδες χαρακτηριστικών, όπως φαίνονται στο Σχήμα 1. Σε κάθε μια από τις τρεις ομάδες συγκρίνονται οι απαντήσεις που δόθηκαν για Έλληνες και για Ευρωπαίους.

Οι ερωτώμενοι αποδίδουν χαρακτηριστικά στους Έλληνες, σε μεγάλο βαθμό, τα οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «αρετές και θετικά συναισθήματα», δηλαδή, γενναίος, θρήσκος, πατριώτης, φιλότιμος, φιλόξενος, φιλικός, κοινωνικός, ενθουσιώδης, ερωτικός, καλόκαρδος, θερμός, ξενόιστος, αυθόρμητος και γλεντζές. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποδίδονταν, σε μέτριο βαθμό, στους Ευρωπαίους. Δηλαδή, φαίνεται ότι οι Ευρωπαίοι θεωρούνται να έχουν τα χαρακτηριστικά αυτά σε μέτριο βαθμό και σε σαφώς μικρότερο βαθμό απ' ό,τι οι Έλληνες.

Όστόσο, φάνηκε να αποδίδονται στους Έλληνες σε υψηλό βαθμό «συναισθηματικά αρνητικά» χαρακτηριστικά, δηλαδή, πονηρός, εγωιστής, πεισματάρης, οξύθυμος, κουτσομπόλης, γκρινιάρης, υπανάπτυκτος, αγενής, ημιμαθής, λουφαδόρος και, ασυνετής. Τα χαρακτηριστικά αυτά φάνηκε και πάλι να αφορούν σε μέτριο βαθμό τους Ευρωπαίους.

Σχήμα 1. Επίθετα-χαρακτηριστικά για «Έλληνες» και «Ευρωπαίους»

Μια διαφορετική εικόνα παρουσιάστηκε σε άλλη ομάδα, «αρετές», δηλαδή, πειθαρχημένος, έχει έντονο ρυθμό εργασίας, πολιτισμένος, οργανωμένος και εργατικός. Οι ερωτώμενοι χαρακτήρισαν με υψηλό βαθμό τους Ευρωπαίους, ενώ χαρακτήρισαν με μέτριο βαθμό τους Έλληνες.

Θα μπορούσαμε να καταλήξουμε επομένως στο συμπέρασμα ότι οι παραδοσιακές εθνικές αρετές, θετικά συναισθήματα αλλά και αρνητικά συναισθηματικά χαρακτηριστικά αποδίδονται κυρίως στους Έλληνες. Από την άλλη πλευρά, οι αρετές, όπως εργατικός, οργανωμένος κ.ά., αποδίδονται κυρίως στους Ευρωπαίους.

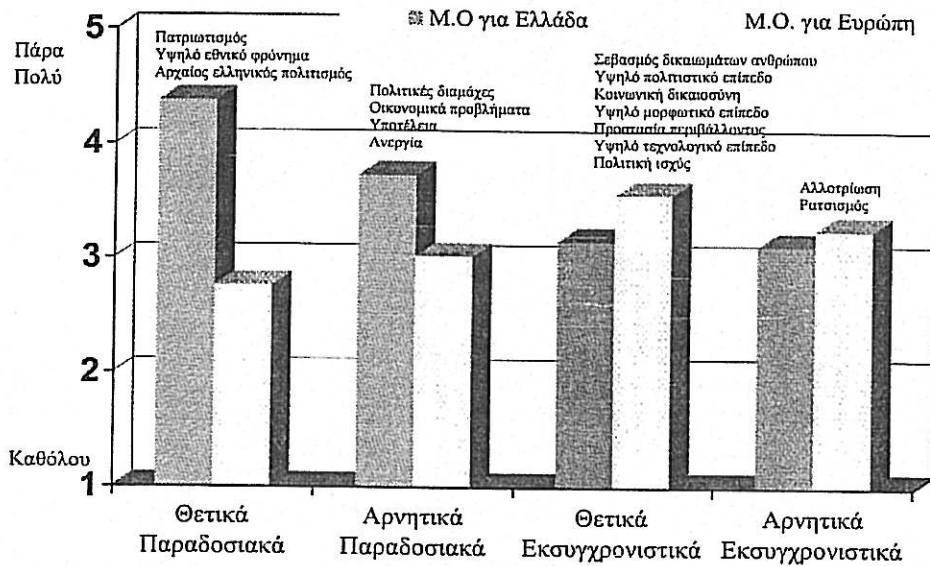
Β. «Τι χαρακτηρίζει την Ελλάδα - Τι χαρακτηρίζει την Ευρώπη».

Η ερώτηση ήταν:

Κατά την άποψή σου σε ποιο βαθμό θα έλεγες ότι τα παρακάτω α) χαρακτηρίζουν την Ελλάδα, και

β) χαρακτηρίζουν την Ευρώπη; Σημείωσε τον αριθμό που εκφράζει τη δική σου άποψη.

Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν για 17 χαρακτηριστικά, ξεχωριστά για την Ελλάδα και την Ευρώπη. Για την ερώτηση αυτή, η στατιστική ανάλυση ανέδειξε δύο διαστάσεις χαρακτηριστικών. Η μία διάσταση θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι περιέχει από τη μια «θετικά» χαρακτηριστικά ή τα «καλώς κείμενα» και από την άλλη «αρνητικά» ή τα «κακώς κείμενα». Η δεύτερη διάσταση, θα μπορούσε ίσως να ερμηνευθεί ως «παραδοσιακά» χαρακτηριστικά έναντι των «εκσυγχρονιστικών» χαρακτηριστικών. Έτσι, η μια ομάδα χαρακτηριστικών -«παραδοσιακά-θετικά»- περιελάμβανε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, το υψηλό εθνικό φρόνημα και τον πατριωτισμό. Στην ομάδα «παραδοσιακά-αρνητικά» περιέχονταν η ανεργία, η υποτέλεια, τα οικονομικά προβλήματα και οι πολιτικές διαμάχες. Τα «εκσυγχρονιστικά-θετικά» χαρακτηριστικά, πολιτική ισχύς, υψηλό τεχνολογικό επίπεδο, προστασία περιβάλλοντος, υψηλό μορφωτικό επίπεδο, κοινωνική δικαιοσύνη, υψηλό πολιτιστικό επίπεδο και σεβασμός δικαιωμάτων ανθρώπου. Τέλος, τα «εκσυγχρονιστικά-αρνητικά» χαρακτηριστικά αφορούσαν στο ρατσισμό και στην αλλοτρίωση (Σχήμα 2).

Σχήμα 2. Οι δύο διαστάσεις για τα χαρακτηριστικά της Ελλάδας και της Ευρώπης.

Οι ερωτώμενοι φάνηκε να αποδίδουν στην Ελλάδα σε μεγάλο βαθμό τα περισσότερα «παραδοσιακά» χαρακτηριστικά, τόσο τα «θετικά» όσο και τα «αρνητικά», ενώ τα χαρακτηριστικά αυτά αποδίδονταν πολύ λιγότερο στην Ευρώπη. Επιπλέον, τα «θετικά-εκσυγχρονιστικά» χαρακτηριστικά φάνηκε να αποδίδονται περισσότερο στην Ευ-

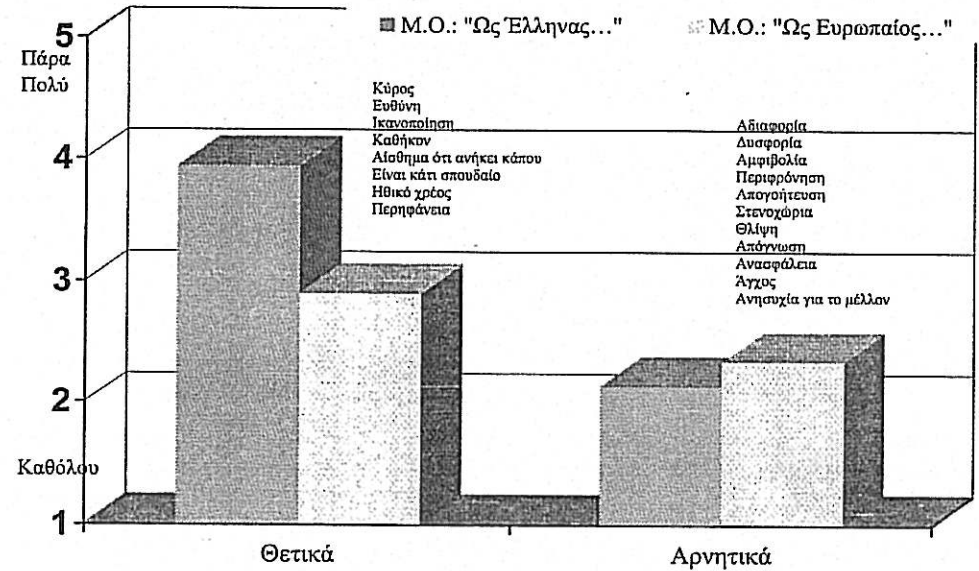
ρώπη. Θα μπορούσαν ενδεχομένως να συνδεθούν τα ευρήματα αυτά με πιθανές στερεότυπες εικόνες που έχουν υιοθετήσει οι ερωτώμενοι για τις ευρωπαϊκές χώρες, ως χώρες εκσυγχρονισμένες, πριν από πολλές δεκαετίες, ενώ για τη χώρα μας ως χώρα λιγότερο εκσυγχρονισμένη.

Γ. Πώς νιώθουν οι ερωτώμενοι ως Έλληνας/ίδες και ως Ευρωπαίοι/αίες.

Η ερώτηση ήταν:

Είσαι Έλληνας/ίδα. Πώς αισθάνεσαι γι αυτό; Σημείωσε δίπλα σε καθένα από τα παρακάτω σε ποιο βαθμό εκφράζει τα δικά σου συναισθήματα ως Έλληνα/ίδας. Είσαι Ευρωπαίος/α. Σημείωσε επίσης πώς αισθάνεσαι γι αυτό.

Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν σχετικά με 20 διαφορετικά συναισθήματα. Τα συναισθήματα αυτά φάνηκε ότι μπορούσαν να περιγραφούν με μια διπολική διάσταση: στον ένα πόλο αντιστοιχούσαν συναισθήματα «θετικά», δηλαδή περηφάνεια, ηθικό χρέος, 'είναι κάτι σπουδαίο', 'αίσθημα ότι ανήκω κάπου', καθήκον, ικανοποίηση, κύρος και ευθύνη. Στον άλλο πόλο περιέχονταν συναισθήματα «αρνητικά», δηλαδή άγχος, ανασφάλεια, απόγνωση, θλίψη, στενοχώρια, απογοήτευση, περιφρόνηση, αμφιβολία, δυσφορία, αδιαφορία και ανησυχία για το μέλλον (Σχήμα 3).

Σχήμα 3. Η διάσταση θετικών και αρνητικών συναισθημάτων, ανάλογα με την ιδιότητα του Έλληνα ή του Ευρωπαίου.

Όπως φαίνεται στο Σχήμα 3, τα θετικά συναισθήματα φάνηκε να συνδέονται περισσότερο με την ιδιότητα του Έλληνα, ενώ με την ιδιότητα του Ευρωπαίου τα θετικά συναισθήματα συνδέονται σε μέσο βαθμό. Τα αρνητικά συναισθήματα φάνηκε να βιώνονται σε χαμηλό βαθμό, δηλαδή να βιώνονται λιγότερο από τα θετικά. Επίσης, οι ερωτώμενοι φάνηκε να βιώνουν αρνητικά συναισθήματα περίπου στον ίδιο χαμηλό

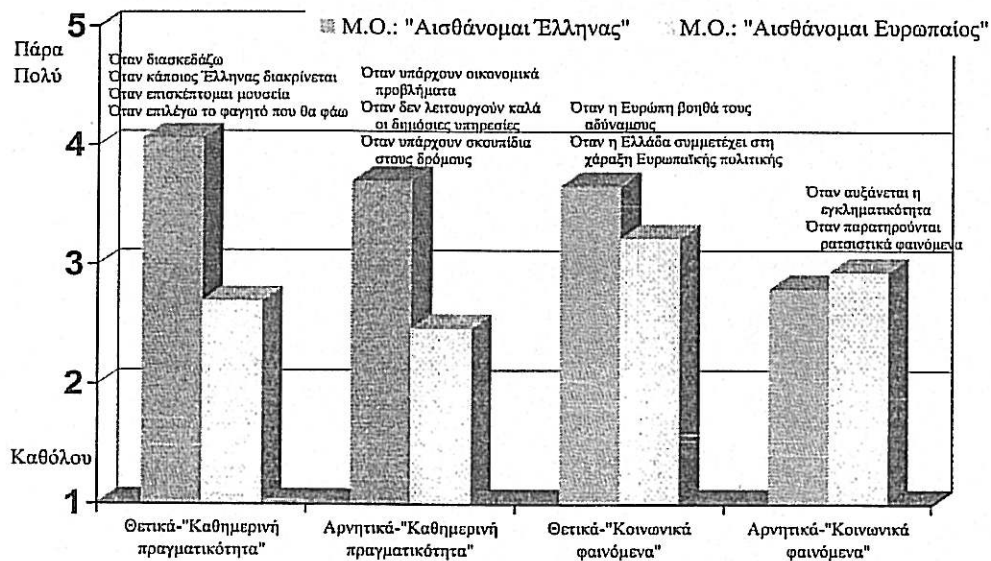
βαθμό είτε ως με την ιδιότητα του Έλληνα είτε με την ιδιότητα του Ευρωπαίου. Φαίνεται δηλαδή, όπως θα ήταν αναμενόμενο, ότι σε σχέση με ένα γεωπολιτικό πλαίσιο αναφοράς, η πρωταρχική ιδιότητα του Έλληνα συνδέεται περισσότερο με θετικά συναισθήματα, σε σύγκριση την ιδιότητα του «Ευρωπαίου». Ωστόσο, η απουσία διαφοροποίησης που παρατηρείται στα αρνητικά χαρακτηριστικά, φαίνεται να συμβαδίζει περισσότερο με μια θεώρηση της ευρωπαϊκής ιδιότητας ως ταυτότητας που αποδέχεται το άτομο για τον εαυτό του, αλλά που έχει δευτερεύουσα σημασία, σε σύγκριση με την εθνική του ταυτότητα.

Δ. «Ποιες καταστάσεις συνδέονται με την ιδιότητα του Έλληνα / με την ιδιότητα του Ευρωπαίου».

Η ερώτηση ήταν:

Υπάρχουν καταστάσεις που τις συνδέουμε περισσότερο ή λιγότερο με κάποιες ιδιοτητές μας. Σε ποιο βαθμό αισθάνεσαι την ιδιοτητά σου ως α) Έλληνας/ίδα και β) Ευρωπαίος/α σε καθεμία από τις παρακάτω περιστάσεις.

Στην ενότητα αυτή διερευνήσαμε μερικές ιδιαίτερες πτυχές των ιδιοτήτων του Έλληνα και του Ευρωπαίου. Ρωτήσαμε τα άτομα σε ποιες καταστάσεις αισθάνονται Έλληνες και σε ποιες Ευρωπαίοι. Από τη στατιστική ανάλυση προέκυψαν και εδώ δύο διαστάσεις. Η μία χωρίζει και πάλι τις ερωτήσεις σε «θετικές καταστάσεις», π.χ. όταν διασκεδάζω, και «αρνητικές καταστάσεις», π.χ. όταν αυξάνεται η εγκληματικότητα. Η δεύτερη διάσταση θα μπορούσε να αποδοθεί ως «καθημερινή πραγματικότητα» για τον ένα πόλο της διάστασης π.χ. όταν «επιλέγω το φαγητό που θα φάω» και ως «κοινωνικά φαινόμενα» για τον άλλο πόλο, π.χ. όταν η Ευρώπη βοηθά τους αδύναμους.

Σχήμα 4. Οι δύο διαστάσεις καταστάσεων, κάτω από τις οποίες οι συμμετέχοντες αισθάνονται «Έλληνες» και «Ευρωπαίοι».

Όπως φαίνεται στο Σχήμα 4, τα θετικά χαρακτηριστικά της «καθημερινής πραγματικότητας» (όταν επιλέγω το φαγητό που θα φάω, όταν επισκέπτομαι μουσεία, όταν κάποιος Έλληνας διακρίνεται, όταν διασκεδάζω) συνδέονται σε υψηλό βαθμό με την ιδιότητα του Έλληνα, ενώ σε πολύ μικρότερο βαθμό με εκείνη του Ευρωπαίου. Παρόμοια είναι η εικόνα για τα αρνητικά χαρακτηριστικά της «καθημερινής πραγματικότητας» (όταν υπάρχουν σκουπίδια στους δρόμους, όταν δεν λειτουργούν καλά οι δημόσιες υπηρεσίες, όταν υπάρχουν οικονομικά προβλήματα).

Τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών φαινομένων ωστόσο, και κυρίως τα θετικά, αποδίδονται σε μέτριο βαθμό στην ιδιότητα τόσο του «Έλληνα, όσο και του Ευρωπαίου (όταν η Ελλάδα συμμετέχει στη χάραξη ευρωπαϊκής πολιτικής, όταν η Ευρώπη βοηθά τους αδύναμους). Σχετικά με τα «αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα» (όταν παρατηρούνται ρατσιστικά φαινόμενα, όταν αυξάνεται η εγκληματικότητα), αυτά βιώνονται σε ακόμη μικρότερο βαθμό από τα θετικά «κοινωνικά φαινόμενα» τόσο ως προς την ιδιότητα του Έλληνα, όσο και αυτήν του Ευρωπαίου.

Οι ερωτώμενοι φαίνεται ότι δεν αισθάνονται σε πολλές καταστάσεις Ευρωπαίοι, ενώ αντίθετα σε πολλές θετικές και σε αρνητικές καταστάσεις νιώθουν ως Έλληνες. Οι καταστάσεις στις οποίες νιώθουν ως Ευρωπαίοι συνδέονται σε μέτριο βαθμό με θετικά «κοινωνικά φαινόμενα». Αντίθετα, σε αρνητικές καταστάσεις «καθημερινής πραγματικότητας» νιώθουν ως Ευρωπαίοι σε μικρότερο βαθμό σε σύγκριση με όλες τις άλλες καταστάσεις.

Ε. «Τι χαρακτηρίζει το ελληνικό / ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα».

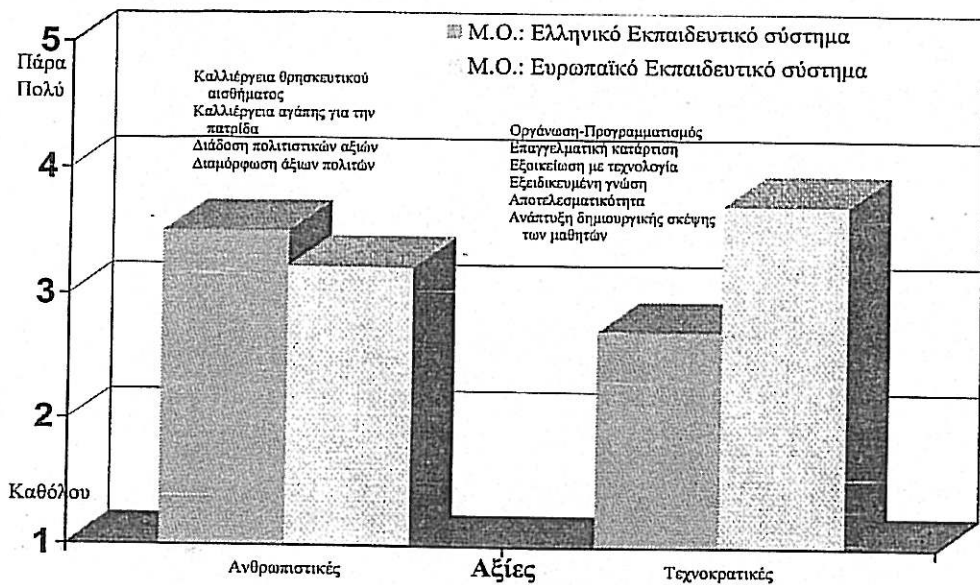
Η ερώτηση ήταν:

Σε ποιο βαθμό πιστεύεις ότι α) το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και β) τα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών στηρίζονται στις παρακάτω αξίες;

Οι ερωτώμενοι μπορούσαν να επιλέξουν ανάμεσα σε 13 διαφορετικές εκπαιδευτικές αξίες. Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή κατέληξαν σε μία διάσταση με δύο πόλους. Στον ένα πόλο παρουσιάστηκαν τεχνοκρατικές αξίες: αποτελεσματικότητα, εξειδικευμένη γνώση, εξοικείωση με τεχνολογία, επαγγελματική κατάρτιση, οργάνωση-προγραμματισμός, δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης. Στον άλλο πόλο παρουσιάστηκαν ανθρωπιστικές αξίες: διαμόρφωση αξιών πολιτών, διάδοση πολιτιστικών αξιών, καλλιέργεια αγάπης για την πατρίδα, καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος (Σχήμα 5).

Οι ερωτώμενοι φάνηκε να θεωρούν ότι και το ελληνικό και το ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα βασίζονται περίπου εξίσου – αν και σε μέτριο βαθμό – σε ανθρωπιστικές αξίες, π.χ. καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος. Δεν φαίνεται να γίνεται αντιληπτή κάποια μεγάλη διαφορά στις απόψεις για το ελληνικό και το ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα.

Το εύρημα που ξεχωρίζει στην ενότητα αυτή είναι ότι στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποδίδονται σε μάλλον χαμηλό βαθμό τεχνοκρατικές αξίες όπως π.χ. εξειδικευμένη γνώση, σε σύγκριση με το ευρωπαϊκό σύστημα. Στο ευρωπαϊκό σύστημα οι αξίες αυτές αποδίδονται σε σχετικά υψηλότερο βαθμό.

Σχήμα 5. Αξίες για το ελληνικό και ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα.

ΣΤ. «Τι χαρακτηρίζει την ελληνική / Τι χαρακτηρίζει την ευρωπαϊκή οικογένεια».

Η ερώτηση του ερωτηματολογίου ήταν:

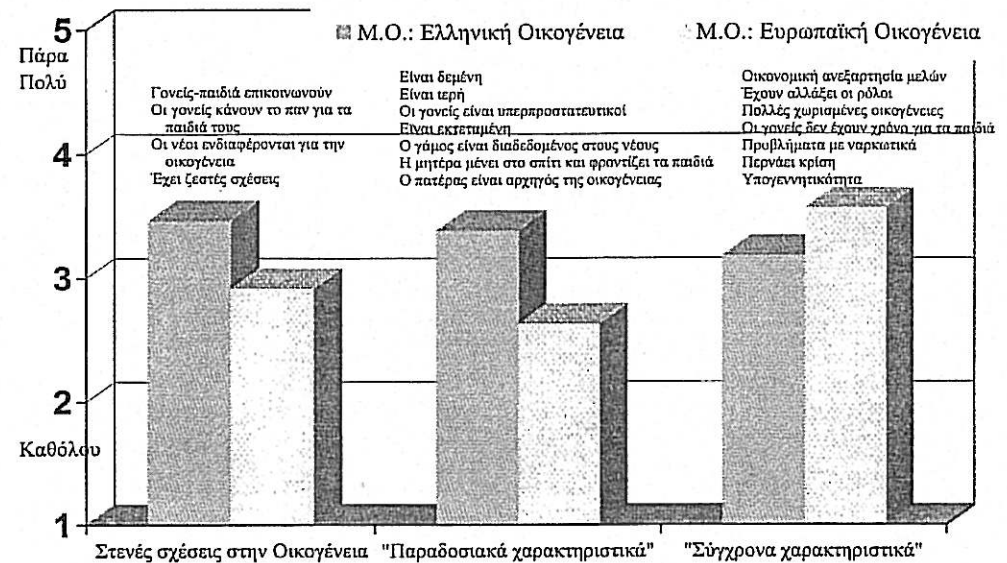
Κατά τη γνώμη σου, σε ποιο βαθμό χαρακτηρίζουν τα παρακάτω α) την ελληνική και β) την ευρωπαϊκή οικογένεια;

Στην ερώτηση αυτή οι ερωτώμενοι απάντησαν στο κατά πόσο αποδίδουν μια σειρά από 18 χαρακτηριστικά στην ελληνική και στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Η στατιστική ανάλυση ανέδειξε δύο διαστάσεις, η μία εκ των οποίων δεν είναι διπολική. Παρατηρήθηκαν τα εξής: Η διπολική διάσταση, αφορά στα «παραδοσιακά» χαρακτηριστικά της οικογένειας από τη μια μεριά, π.χ. ο πατέρας είναι αρχηγός της οικογένειας, και από την άλλη αφορά στα «σύγχρονα» χαρακτηριστικά της οικογένειας, π.χ. οικονομική ανεξαρτησία μελών. Η άλλη διάσταση περιελάμβανε τις «στενές σχέσεις στην οικογένεια», π.χ. ζεστές σχέσεις, επικοινωνία γονέων και παιδιών, κ.ά., όπως φαίνεται στο Σχήμα 6.

Οι ερωτώμενοι φάνηκε να αποδίδουν στην ελληνική οικογένεια «στενές σχέσεις», έχει ζεστές σχέσεις, οι νέοι ενδιαφέρονται για την οικογένεια, οι γονείς κάνουν το παν για να μεγαλώσουν σωστά τα παιδιά τους, οι γονείς με τα παιδιά επικοινωνούν, σε μεγαλύτερο βαθμό, σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή οικογένεια. Επίσης, φάνηκε να αντιλαμβάνονται την ελληνική οικογένεια ως πιο παραδοσιακή, σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή. Δηλαδή, στην ελληνική οικογένεια αποδίδουν σε μέτριο βαθμό παραδοσιακά χαρακτηριστικά (ο πατέρας είναι αρχηγός της οικογένειας, η μητέρα μένει στο σπίτι και φροντίζει τα παιδιά, ο γάμος είναι διαδεδομένος στους νέους, είναι εκτεταμένη, οι γονείς είναι υπερπροστατευτικοί, είναι ιερή, είναι δεμένη), ενώ στην ευρωπαϊκή οικογένεια τα αποδίδουν σε μικρό βαθμό.

Τέλος, τα «σύγχρονα» χαρακτηριστικά (υπογεννητικότητα, περνάει κρίση, προβλή-

ματα με ναρκωτικά, οι γονείς δεν έχουν χρόνο για τα παιδιά, πολλές χωρισμένες οικογένειες, έχουν αλλάξει οι ρόλοι, υπάρχει οικονομική ανεξαρτησία των μελών) χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο για να περιγραφεί η ευρωπαϊκή οικογένεια και όχι τόσο η ελληνική, αν και υπήρξε μικρή διαφορά μεταξύ τους. Το εύρημα αυτό ίσως να σημαίνει ότι οι ερωτώμενοι διακρίνουν σαφώς την ελληνική από την ευρωπαϊκή οικογένεια, θεωρώντας την ελληνική ως πιο παραδοσιακή, η οποία χαρακτηρίζεται επιπροσθέτως από στενές ενδοοικογενειακές σχέσεις. Αντίθετα, φαίνεται να θεωρούν την ευρωπαϊκή οικογένεια ως μια σύγχρονη οικογένεια που σε μέτριο βαθμό χαρακτηρίζεται από στενές σχέσεις μεταξύ των μελών της.

Σχήμα 6. Διαστάσεις για την Ελληνική και Ευρωπαϊκή Οικογένεια.

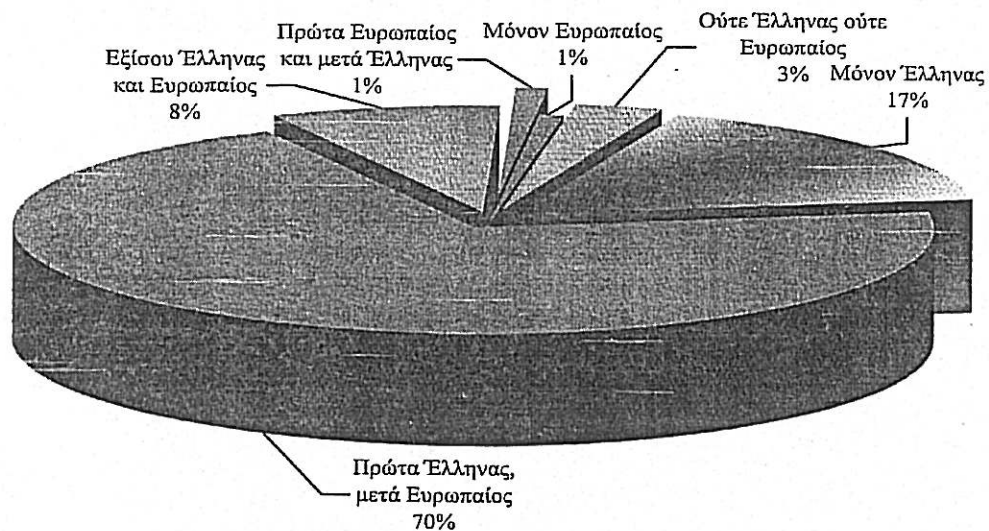
Ζ. «Πόσο νιώθουν οι ερωτώμενοι Έλληνες/ίδες; Πόσο νιώθουν Ευρωπαίοι;»

Η ερώτηση ήταν:

Πόσο Έλληνας και πόσο Ευρωπαίος αισθάνεσαι; Ποια από τις παρακάτω προτάσεις σε εκφράζει.

- Αισθάνομαι πρώτα Έλληνας/ίδα και μετά Ευρωπαίος/α
- Αισθάνομαι πρώτα Ευρωπαίος/α και μετά Έλληνας/ίδα
- Αισθάνομαι εξίσου Έλληνας/ίδα και καθόλου Ευρωπαίος/α
- Αισθάνομαι Έλληνας/ίδα και καθόλου Ευρωπαίος/α
- Αισθάνομαι Ευρωπαίος/α και καθόλου Έλληνας/ίδα
- Δεν αισθάνομαι ούτε Έλληνας/ίδα ούτε Ευρωπαίος/α

Οι ερωτώμενοι έπρεπε να διαλέξουν μία ανάμεσα σε έξι απαντήσεις, οι οποίες αφορούν σε ένα συνδυασμό δύο ιδιοτήτων, από «Έλληνας και καθόλου Ευρωπαίος» έως «Ευρωπαίος και καθόλου Έλληνας».

Σχήμα 7. «Πόσο Έλληνας/-ίδα, πόσο Ευρωπαίος/-αία αισθάνεσαι;»

Στην ερώτηση αυτή, οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους (70%) απάντησαν «αισθάνομαι πρώτα Έλληνας και μετά Ευρωπαίος». Σε ένα μικρό ποσοστό (8%) θεώρησαν ότι είναι «εξίσου Έλληνας και Ευρωπαίος». Επιπλέον, αν και δεν ήταν πολλοί, παρουσιάστηκε ένα ποσοστό 17% των ερωτώμενων, οι οποίοι απαρνήθηκαν εντελώς την ευρωπαϊκή ιδιότητα, «Έλληνας και καθόλου Ευρωπαίος».

Τα ευρήματα αυτά είναι σημαντικά. Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους αισθάνονται, ως προς την εθνική τους ταυτότητα, «πρώτα Έλληνας και μετά Ευρωπαίος». Λίγοι είναι αυτοί που νιώθουν «Έλληνας και καθόλου Ευρωπαίος», ενώ ακόμα λιγότεροι αυτοί που νιώθουν «εξίσου Έλληνας και Ευρωπαίος». Η ερμηνεία των ευρημάτων αυτών δεν θα μπορούσε να συγκλίνει προς την άποψη ότι ο σύγχρονος Έλληνας τείνει να απαρνηθεί την ελληνική εθνική του ταυτότητα χάριν της ευρωπαϊκής. Αντίθετα, θα μπορούσε να συνδεθεί με την άποψη ότι η ταύτιση με την ελληνικότητα διατηρεί την πρωταρχική της σημασία στην εθνική ταυτότητα των Ελλήνων.

Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την ευρωπαϊκή ιδιότητα της εθνικής ταυτότητας ως αναμενόμενο συστατικό στοιχείο της. Ας μην ξεχνάμε ότι οι Έλληνες κατά τη φοίτησή τους στο σχολείο διδάσκονται την ελληνική και την ευρωπαϊκή ιστορία ώστε να γνωρίζουν για τις ελληνικές και ρωμαϊκές καταβολές του ευρωπαϊκού πολιτισμού, σε τομείς όπως είναι η φιλοσοφία, οι καλές τέχνες κ.ά. Γνωρίζουν επίσης ότι πολλές λέξεις ευρωπαϊκών γλωσσών, με τις οποίες έρχονται σε επαφή ήδη από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, κατάγονται από την αρχαία ελληνική γλώσσα. Επομένως, αυτή η ταύτιση με την ελληνικότητα σε συνδυασμό με την ευρωπαϊκότητα, θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενο συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Με άλλα λόγια, η οικειότητα που αποκτούν οι Έλληνες, από νωρίς στη σχολική τους ζωή, μπορεί να δικαιολογήσει την παρουσία ταυτίσεων με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως επιπρόσθετα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας. Ας προστεθεί ότι, αυτές οι ευρωπαϊκές ταυτίσεις ενδεχομένως να επιτείνονται από τις πρόσφατες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αλλαγές, στη σχέση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση ως χώρας μέλους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τους κύριους στόχους της μελέτης αυτής ήταν να διερευνηθεί η εθνική ταυτότητα και κάποιες εκπαιδευτικές αξίες-στάσεις των εκπαιδευτικών, μαθητών και φοιτητών. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή ιδιότητα, όπως αυτές εκφράζονται μέσα από χαρακτηριστικά γνωρίσματα συμπεριφοράς, καθημερινές καταστάσεις ζωής και λειτουργίες θεσμών, όπως είναι οι εκπαιδευτικοί θεσμοί και η οικογένεια, αποτέλεσαν τις ειδικότερες θεματικές ενότητες, όπου ανιχνεύθηκαν οι αξίες, οι στάσεις και η εθνική ταυτότητα. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, εκπαιδευτικοί, μαθητές και φοιτητές φαίνεται να προσδιορίζουν με παρόμοιο τρόπο τα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας, μολονότι διαφέρουν ως προς το ρόλο και τη θέση που κατέχουν μέσα στις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Αυτή η ομοιογένεια ταυτίσεων, αξιών και στάσεων των ομάδων αυτών αποτελεί ένα ενδιαφέρον εύρημα, μη αναμενόμενο και ενδεχομένως αξιοποιήσιμο από προγράμματα παρέμβασης που απευθύνονται σε συγκεκριμένες διαδικασίες και δομές της εκπαίδευσης, σε θέματα που αφορούν στην εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Ως προς τα χαρακτηριστικά που οι ερωτώμενοι απέδωσαν στις ιδιότητες του Έλληνα και του Ευρωπαίου, της Ελλάδας και της Ευρώπης φαίνεται να υπάρχει σαφής διαφοροποίηση μεταξύ ελληνικών και ευρωπαϊκών χαρακτηριστικών. Γενικά, παρατηρήθηκε, όπως ίσως θα ήταν αναμενόμενο, θετικότερη γνώμη για την Ελλάδα και τους Έλληνες από ό,τι για την Ευρώπη και τους Ευρωπαίους. Τα ελληνικά χαρακτηριστικά φαίνεται να τείνουν προς παραδοσιακές αρετές, π.χ. πατριωτισμός, και θετικά συναισθήματα, π.χ. ενθουσιώδης, ενώ τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως προς αρετές όπως π.χ. οργανωμένος, και εκσυγχρονιστικά στοιχεία, π.χ. κοινωνική δικαιοσύνη, και μάλλον κυρίως προς τα θετικά. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι η αξιολόγηση των χαρακτηριστικών των Ελλήνων και των Ευρωπαίων πραγματοποιείται με βάση διαφορετικές πληροφορίες και εμπειρίες από την ελληνική και την ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Δηλαδή, οι Έλληνες κρίνουν τα ελληνικά χαρακτηριστικά με βάση εμπειρίες από την ίδια τους τη ζωή, ενώ αντίθετα, μη έχοντας ζήσει στην Ευρώπη, κρίνουν τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά με βάση στερεότυπες αντιλήψεις για τους Ευρωπαίους. Ας σημειωθεί ότι στην έρευνά μας επιλέξαμε η έννοια του «Ευρωπαίου» να δίδεται με έναν ασαφή, γενικό τρόπο, δηλαδή εξ αρχής να μη συνδέεται με συγκεκριμένες ευρωπαϊκές χώρες π.χ. Αγγλία, Γαλλία κ.ά. Επομένως οι ερωτώμενοι μπορούσαν να απαντήσουν με εικόνες και στερεότυπα χαρακτηριστικά που είχαν για τους Ευρωπαίους.

Οι ταυτίσεις με την ευρωπαϊκή ιδιότητα μοιάζουν σε πολλά σημεία μάλλον να συνυπάρχουν και να συμπληρώνουν την ελληνική ιδιότητα, παρά να αντιπαραβάλλονται μαζί της. Δηλαδή, η ταύτιση με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά φαίνεται να κατέχει δευτερεύουσας σημασίας θέση στην εθνική ταυτότητα, σε σύγκριση με την ελληνικότητα, η οποία κατέχει πρωταρχικής σημασίας θέση. Το γεγονός δηλαδή ότι τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά —κυρίως αρετές και στοιχεία εκσυγχρονιστικά, π.χ. πειθαρχημένος, προστασία περιβάλλοντος— μοιάζουν να γίνονται αντιληπτά ως σαφώς διαφορετικά από τα ελληνικά —κυρίως συναισθηματά-αρετές και παραδοσιακά στοιχεία, π.χ. καλόκαρδος, υψηλό εθνικό φρόνημα- συμβάλλει στη δυνατότητα κατανόησης της σχέσης τους ως συμπληρωματικής.

Γενικότερα, ενώ προς τους Έλληνες αποδίδονται, όπως αναμενόταν, σε μεγάλο βαθμό θετικά χαρακτηριστικά, π.χ. φιλικός, ωστόσο αυτά συνδυάζονται με αρνητικά ελληνικά χαρακτηριστικά, π.χ. πονηρός, καθώς και θετικά ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά, π.χ. εργατικός. Η εικόνα επομένως που αναδύεται δεν φαίνεται να αντιστοιχεί σε

αντιπαράθεση της εσω-ομάδας με εξω-ομάδα, ανάμεσα δηλαδή σε Έλληνες και Ευρωπαίους. Αντίθετα, πρόκειται για μια εικόνα σύνθεσης ελληνικών με ευρωπαϊκά στοιχεία ή συμπλήρωσης των ελληνικών από ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά. Επομένως, η αντίληψη της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, φαίνεται να περιέχει ως κυρίαρχα τα ελληνικά χαρακτηριστικά, σε συνδυασμό με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως δευτερεύοντα και συμπληρωματικά. Η αντίληψη αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται με κατηγορηματικό τρόπο από την εξαιρετικά έντονη παραδοχή ότι προέχει η ελληνικότητα και έπεται η ευρωπαϊκή διάσταση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων.

Τεχνοκρατικές εκπαιδευτικές αξίες, όπως είναι η δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης, επαγγελματική κατάρτιση, εξοικείωση με την τεχνολογία, φάνηκε να αποδίδονται λιγότερο στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, σε σύγκριση με τα άλλα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα. Αντίθετα, ανθρωπιστικές εκπαιδευτικές αξίες με έντονο έναν παραδοσιακό χαρακτήρα^{9,10}, όπως διαμόρφωση αξιών πολιτών, διάδοση πολιτιστικών αξιών, καλλιέργεια αγάπης για την πατρίδα, καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος, αποδίδονται σε μεγαλύτερο βαθμό στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Με κάποιο ιδιαίτερο τρόπο φαίνεται να αντιμετωπίζεται η ελληνική οικογένεια, σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή. Δηλαδή, η ελληνική οικογένεια παρουσιάζεται ως μια παραδοσιακή οικογένεια, σε συνδυασμό με την παρουσία στενών ενδοοικογενειακών σχέσεων. Αντίθετα, στην ευρωπαϊκή οικογένεια αποδίδονται περισσότερα σύγχρονα χαρακτηριστικά, στα οποία περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά, π.χ. προβλήματα με ναρκωτικά, κρίση στην οικογένεια, οι γονείς δεν έχουν χρόνο για τα παιδιά, καθώς και στενές οικογενειακές σχέσεις, σε μικρότερο όμως βαθμό από την ελληνική οικογένεια. Τα ζητήματα αυτά είναι σύμφωνα με πρόσφατα αποτελέσματα ερευνών του Γεώργια και συνεργατών του^{11,12,13,14} σχετικά με την ελληνική οικογένεια.

Συνοψίζοντας, η απάντηση στο ερώτημα, «σε ποιο βαθμό η εθνική ταυτότητα του Έλληνα είναι ελληνική και σε ποιο βαθμό είναι ευρωπαϊκή», θα λέγαμε ότι η εθνική ταυτότητα του Έλληνα περιέχει πρωταρχικά την ταύτιση με την ελληνικότητα και δευτερευόντως την ταύτιση με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά.

9. Γκαρή, Α. (1992). Αξίες και στάσεις των μαθητών στην Ελλάδα σχετικά με εκπαιδευτικούς θεσμούς και τις εκπαιδευτικές αξίες και επαγγελματικές αποφάσεις. *Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή*. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

10. Gari, A., & Kalantzi-Azizi, A. (1998). The influence of traditional values of education on greek students' real and ideal self-concepts. *Journal of Social Psychology*, 138, 5-13.

11. Γεώργας, Δ., Γκαρή, Α., Χριστακοπούλου, Σ., Μυλωνάς, Κ., & Παπαλόη, Β. (1998). Οικογενειακές σχέσεις των Ελλήνων φοιτητών στο παρόν και στο μέλλον. *Βήμα Κοινωνικών Επιστημών*, 6, 167-187.

12. Γεώργας, Δ. (1999). Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 21-47.

13. Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, Y.A., Goodwin, R., Angleitner, A., & Charalambous, N. (1997). The relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 303-320.

14. Georgas, J. (1999). Family as a context variable in cross-cultural psychology. Στο J. Adamopoulos & Y. Kashima (Eds.), *Social psychology and cultural context* (pp. 163-175). Newbury Park, CA: Sage.

ΟΜΙΛΙΕΣ, ΣΥΜΠΙΟΣΙΑ, ΟΜΑΔΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ